

Marja-Liisa Mäkelä

FM, KM
Kasvatustieteiden laitos, Turun yliopisto
mllmak@utu.fi

Maahanmuuttajataustaisten tyttöjen toimijuuden sidoksellisuus koulusiirtymissä

Avainsanat: maahanmuuttajaoppilas, toimijuus, sukupuoli, koulusiirtymä, koulutusidentiteetti

Onnistunut koulusiirtymä peruskoulusta toiselle asteelle on kaikkien etu. Yhteiskunnallisesta näkökulmasta katsottuna näin vältetään ylimääräisiä välivuotia ja opintojen jälkeinen siirtymä työelämään tehostuu. Yksilön kannalta onnistunut siirtymä tarkoittaa omien tavoitteiden saavuttamista ja myös pystyvän minäkuvan ja koulutusidentiteetin vahvistumista. Maahanmuuttajataustaisilla oppilailla siirtymiin liittyy kuitenkin omia erityisiä haasteita: vanhempien kyky tukea ja neuvoa nuorta kouluvalintojen aikana voi olla puutteellinen johtuen heikommasta koulujärjestelmän tuntemisesta, nuoren oma kielitaito voi olla riittämätön asetettuihin tavoitteisiin nähden, tai koulussa koettu syrjintä voi heikentää uskoa omiin mahdollisuuksiin. Yksilön toimijuus onkin aina sidoksellista, osa mahdollisuuksista avautuu ja osa rajautuu pois ympäristön vaikutuksesta. Esittelen tässä artikkelissa väitöskirjatutkimukseni tuloksia koskien maahanmuuttajataustaisten tyttöjen toimijuutta siirryttäessä peruskoulusta toiselle asteelle.

Tutkin väitöskirjatutkimuksessani maahanmuuttajataustaisten tyttöjen toimijuutta ja koulutusidentiteettiä siirryttäessä peruskoulusta toisen asteen opintoihin. Koen tutkimuksen olevan erityisen tärkeää ja ajankohtaista juuri nyt, sillä maahanmuuttajataustaisten nuorten osuus korkeakouluopiskelijoista ja erityisesti yliopisto-opiskelijoista on yhä varsin pieni. Tuleva koulutuspolku alkaa jo peruskoulun loppu-

essa, sillä valintana lukio tai ammatillinen oppilaitos ohjaavat nuoret todennäköisemmin eriytyville koulutus- ja työmarkkinoille. Merkittävää on, että nuoret eivät tee koulutusvalintaa yksin, vaan ympäristön odotukset, velvoitteet ja toiveet vaikuttavat prosessiin. Tämä koskee luonnollisesti niin valtaväestöä kuin maahanmuuttajia, ollen tiettyyn elämäntilanteeseen kuuluva yhdistävä elämänkaarikokemus. Maahanmuuttajataustaisten nuorten kohdalla tilannetta saattaa mutkistaa kuitenkin se, että koulutusalaan valitessaan eteen tulee usein erityiskysymyksiä, kuten miten etnisesti erilainen ulkonäkö voi johtaa syrjintään työmarkkinoilla. Kysymyksiä, joihin valtaväestön nuoret eivät usein koskaan törmää.

Maahanmuuttajataustaisten tyttöjen kouluttautuminen ja sen tärkeys on nousut julkiseen keskusteluun myös Suomessa. On muun muassa kiinnitetty huomiota siihen, miten peruskoulussa hyvin pärjänneitä, opiskeluun motivoituneita maahanmuuttajatyttöjä ohjataan opinto-ohjaajien suunnalta ammatillisiin opintoihin valtaväestöä useammin. Myös aikaisemmissa tutkimuksissa on selvinnyt, että varsinkin muslimi- ja somalitaustaisia tyttöjä saatetaan ohjata perinteisille naisvaltaisille aloille. Tällöin puhutaan jo etnistyvistä koulutusvalinnoista. Jos nuori kohtaa jatkuvaa oman osaamisensa aliarviointia opinto-ohjaajien ja opettajien taholta, vaikuttaa se helposti itsetuntoon ja arvioihin siitä, mitä ylipäänsä on mahdollis-

ta saavuttaa. Nuori peilaa itseään suhteessa muihin ja sosiaalinen ympäristö antaa sekä suoraa että epäsuoraa palautetta, joiden rajoissa omat haaveet pyritään saavuttamaan mahdollisimman hyvin.

Ympäristö, pitäen sisällään niin koulutusjärjestelmän, perheen, suvun kuin myös muut läheiset, tuottaa siis odotuksia, suosituksia ja jopa kieltoja koskien mahdollisia kouluvalintoja. Tämä ympäristön luoma paine ei kuitenkaan tarkoita, että tytöt itse olivat passiivisia odotusten edessä. Tässä artikkelissa tarkastelen haastatteluaineiston avulla, minkälaisia toimijuuksia TRANSIT-tutkimuksen (*Maahanmuuttajanuorten siirtymät ja koulutukselliset trajektorit: 4-vuotinen pitkittämätöntutkimus perusopetuksesta jatkokoulutukseen*) nuorilla maahanmuuttajataustaisilla tytöillä on. Kehystän tarkastelun ajatuksella koulutusidentiteetistä ja sidoksellisista toimijuuksista.

Toimijuus koulutuksellisissa siirtymissä

Nuoret muodostavat peruskoulun aikana kuvan itsestään oppilaina, siitä mitä he osaavat ja mitkä ovat heidän vahvuuksiaan. Kun peruskoulu loppuu ja on tehtävä päätöksiä jatko-opinnoista toisella asteella, toiveita ja haaveita sovitetaan yhteen koulukokemusten ja keskiarvojen, taitojen ja tukea vaativien osa-alueiden kanssa. Lisäksi nuoret omaksuvat ympäriltään odotuksia ja oletuksia, jotka muodostuvat osaksi heidän *koulutusidentiteettiään*.

Maahanmuuttajataustaisilla nuorilla koulutusidentiteettiä muokkaa yllämainittujen seikkojen lisäksi heidän etniseen taustaansa liittyvät erityiskysymykset, ja tyttöjen koulutusmahdollisuuksia kehystävät myös perheeseen, yhteiskuntaan ja koulutusjärjestelmään liittyvät sukupuolittuneet odotukset. Se mikä voi olla omassa perhepiirissä arvostettua ja tavoiteltavaa, ei välttämättä ole sitä nuorten omissa sosiaalisissa piireissä, puhumattakaan yhteiskunnan laajemmista kentistä. Erilaisissa ympäristöissä nuorten suunnitelmat, tavoitteet ja myös henkilökohtaiset ominaisuudet saavat erilaisia arvoja. Toimijuutta muokkaavat sekä erilaiset kannusteet että esteet, joista osa on luonteeltaan sosiaalisia – toimintatapoja, jotka ovat syntyneet vanhempien, vertaisten ja opettajien kanssa käytyjen neuvottelujen sekä jaettujen kokemusten välillä.

Etninen tausta voi linkittyä myös toimijuuden sukupuolittuneisiin merkityksiin, kuten esimerkiksi maahanmuuttajataustaisia tyttöjä tutkinut kasvatustieteilijä Tuuli Kurki on todennut. Hänen mukaansa opettajat saattavat helposti mieltää maahanmuutta-

jataustaisten tyttöjen (erityisesti muslimi- ja somalitaustaisten) soveltuvan luonnostaan terveys- ja hoitoaloille. Toisaalta myös valtaväestön kohdalla perinteisesti ”kovien tieteidien” ammatit on nähty maskuliinisina, kun taas erityisesti palvelualojen sekä alempien terveys- ja sosiaalialojen on nähty soveltuvan naisille. Sukupuoliero tulee esille myös siinä, että naiset pohtivat miehiä todennäköisemmin sukupuoleen perustuvaa syrjintää sekä työn ja perheen yhteensovittamista koulutus- ja työuria koskevia päätöksiä tehdessään.

Joissain tapauksissa etnisten vähemmistöjen naiset kohtaavat samanaikaisesti sukupuolittunutta ja etniseen taustaan liittyvää rodullistettua syrjintää. Hyvänä esimerkkinä voi pitää esimerkiksi musliminaisten huiivien käyttöä ja siitä esille nousutta, välillä hyvinkin kiivasta keskustelua. Huivipäinen nainen on näkyvä kohde arkipäivän sukupuolis-etnistyneelle rasismille. Toisaalta on hyvä muistaa, että huiivin käyttö ei automaattisesti johda rasismiin tai syrjintään, eikä toisaalta koettu rasismi välttämättä ole esteenä omien päämäärien saavuttamiseen. Huiivin kaltainen näkyvä symboli voi altistaa varsinkin julkisessa keskustelussa ja populistisessa politiikassa karikatyyriin yleistyksiin naisen asemasta ”traditionaalisissa ja alistavissa” kulttuureissa. Tällöin keskustelussa yksinkertaisten asetetaan vastakkain ensinnäkin länsimainen ja tasa-arvoinen, ja toisaalta ei-länsimaalainen ja patriarkaalinen elämäntapa. Näihin yhteiskunnan ulkopäin antamiin asemiin liittyvät kokemukset, uskomukset ja kyky selvittää niiden kanssa vaikuttavat väistämättä koulutus- ja työelämän uravalintoihin.

Tutkimuksen toteutus

Väitöskirjatutkimukseni on osa laajempaa projektia, jossa neljän vuoden ajan seurattiin maahanmuuttajataustaisia nuoria sekä Turussa että pääkaupunkiseudulla peruskoulun yhdeksänneltä luokalta aina toisen asteen loppuun. Oman väitöskirjani fokus on maahanmuuttajataustaisten tyttöjen toimijuudessa ja aineistonani ovat 34 tytön haastattelut peruskoulun päättövaiheessa vuodelta 2015. Haastattelut tehtiin puolistrukturoituna teemahaastatteluna, joissa käsiteltiin tyttöjen kokemuksia koulussa, ajatuksia tulevaisuudesta liittyen sekä koulutukseen että mahdolliseen työelämään, haaveita, huolia, sekä myös rasismia ja syrjintää. Lähes kaikki haastattelut tehtiin suomeksi, sillä oppilaat olivat suomenkielisessä peruskoulussa, jossa heidän oli joka tapauksessa pärjättävä suomen kielellä. Mukana oli kuitenkin myös kaksi kansainvälistä luokkaa, joissa oppilaat

puhuivat pääsääntöisesti englantia. Näiden oppilaiden kohdalla haastattelukieli oli usein englanti. Aineisto koostuu sekä ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajista että myös ns. toisesta sukupolvesta, minkä vuoksi kutsun haastateltavia maahanmuuttajataustaisiksi nuoriksi puhuessani heistä joukkona. Tämä ei ole ongelmaton ratkaisu, sillä Suomessa syntyneet maahanmuuttajien lapset eivät luonnollisesti ole enää maahanmuuttajia. Taustatekijänä maahanmuuttajaperheeseen syntyminen voi kuitenkin vaikuttaa nuorten elämään valtaväestöstä eroavalla tavalla, minkä vuoksi on perusteltua tarkastella myös maahanmuuttajaperheiden Suomessa syntyneitä lapsia osana tätä tutkimusta.

Käyn seuraavaksi lyhyesti läpi tuloksia, jotka esitellään laajemmin tulevassa artikkelissa "Facing uncertainty yet feeling confident: Teenage migrant girls' agencies in upper secondary school transitions", joka julkaistaan syksyllä 2018 *Scandinavian Journal of Educational Research* -lehdessä. Analyysinä toimii teemoittelu, ja analyysia ohjasi Jyrki Jyrkämä'n määrittelemät toimijuuden modaliteetit (osaaminen, kykeneminen, haluaminen, täytyminen, voiminen ja tunteminen), joiden avulla tarkastelin niitä kouluvalintaan liittyviä teemoja, joita tytöt pitivät itselleen mahdollisina tai mahdottomina. Toimijuuden tarkastelu modaliteettien kautta tuo esille sen suhteen ja jännitteen, joka ilmenee odotetun toiminnan, mahdollisen toiminnan ja toisaalta toteutuneen toiminnan välillä. Tämän artikkelin tarkoituksena on käsitellä niitä tuloksia, joissa käy ilmi miten tyttöjen toimijuus oli sidoksellista tai jopa rajattua, mukailen Karen Evansin termiä *bounded agency*. Toimijuudessa ei koskaan ole kyse vain yksilöstä, vaan yksilön ja yhteiskunnan rakenteiden muodostamasta vuorovaikutuksesta. Haastatellut tytöt esitellään keksityillä nimillä, mutta heidän maahanmuuttosukupolvensa ja lähtömaansa on kerrottu.

Sidoksellinen toimijuus

Tyttöjen puheessa kouluvalinnastaan voitiin erottaa kahdenlaisia esteitä tai rajoitteita. Ensimmäinen näistä koski koko ikäryhmää, ollen riippumaton sukupuolesta tai etnisestä taustasta. Rajojina toimivat tällöin koulujärjestelmän rakenteet, esimerkiksi ammatilliset oppilaitokset, jotka eivät järjestä kaikkia opintolinjoja joka vuosi. Jotkin haastatellut tytöt nimenomaan mainitsivat, miten he olisivat halunneet hakea opiskelemaan muun muassa kosmetologeiksi, mutta linja olisi ollut valittavissa vasta seuraavana vuonna. Vuoden odotus ja omasta ikäryhmästä "jälkeen jääminen" oli mahdoton vaihtoehto, jo-

ten tytöt päätyivät valitsemaan jonkin muun ammatillisen alan. Sama koski myös kaksoistutkintoon hakevia, sillä kaikkia linjoja ei järjestetä siten että ne olisivat mahdollisia suorittaa yhdessä lukion kanssa:

Mä olin ihan varma et mä meen lukioon, et mä olin monta vuotta silleen joo mä meen lukioon. Mut sit mä mietin sitä et mä en tykkää opiskelusta paljon, et mä haluan tosi nopeesti töihin, kun mä tykkään, rakastan olla töissä. Niin sit tuli perhe vastaan. Suositeltiin et mä menisin lukioon. Mutta sit mä kuulin kaksoistutkinnosta. Mua ei oikein kiinnostaa tää merkonomi, mutta mä en keksinytkään mitään muuta. Kun hammastekniikkaan on vaan mahdollisuus mennä ammattikouluun eikä kaksoistutkintoon, niin mä olin surullinen kun mä olisin halunnut siihen. Sitä ei ollut niin sit mä mietin et mä oon tosi sosiaalinen ja positiivinen ja mä tuun toimeen ja tykkään auttaa niin sit olis semmonen merkonomi, niin kuin asiakaspalvelu. (Leyla, Irak, 1. sukupolvi)

Leylan puheessa nousee esille myös toisenlaisia rajoitteita, joissa on kyse enemmän sukupuoleen ja etniseen taustaan liittyvistä erityiskysymyksistä. Tutkimuksessa kävi nimittäin ilmi, että maahanmuuttajataustaisilla oppilailta perheen vaikutus kouluvalintaan oli valtaväestön edustajia voimakkaampaa. Lähes kaikki nuoret toistivat normatiivista puhetta omasta ja itsenäisestä valinnasta, mutta maahanmuuttajien kohdalla ristiriita korostui usein myöhemmin, kun nuoret kuvailivat miten heidän vanhempansa olivat ehdottomasti halunneet heidän hakeutuvan johonkin tiettyyn kouluun tai linjaan. Leylan kohdalla vanhemmat halusivat tyttärensä lukioon siitä huolimatta, että tyttö itse koki, ettei haluaisi niinkään opiskella, vaan päästä nopeasti työelämään. Leyla joutui myös hylkäämään oman haaveammattinsa (hammasteknikko), koska sitä oli mahdoton yhdistää osaksi kaksoistutkintoa. Lukio-opintojen arvostus oli erityisen vahvaa juuri maahanmuuttajavanhempien toiveissa, mikä on tullut esille myös muissa aikaisemmissa tutkimuksissa. Toisaalta vanhemmat saattoivat pitää joitain aloja tytöille sopimattomina:

F: Joskus viime vuonna mä aloin miettii... mut mä oon aina halunnu olla pienenä joku rakennusalalla tai jotain, ja sit ne suunnitelmat muuttu jotenkin. Tuntu vaan et ne olis miesten hommiä, et pitäisi niinku kattoo jotain muita.

M-L: Luuletko sä, et se olis ollu sun perheel-

le ihan ok, jos sä olisit..?

F: No ei yhtään.

M-L: Jos sä olisit päättänyt hakee, niin olisitko sä saanut hakee?

F: En mä usko, siit olis tullu vähän kiistaa. (Fatin, Somalia, 1. sukupolvi)

Toinen etniseen taustaan liittyvä rajoite oli kielitaito. Pääsääntöisesti tytöt kokivat, että heidän suomenkielen taitonsa oli riittävä ja hyvä, mutta osa kuitenkin epäili kielitaidon olevan esteenä esimerkiksi lukio-opinnoille. Varsinkin vasta lyhyen aikaa Suomessa asuneille toisen asteen valinta on erittäin haasteellinen:

My Finnish isn't that good but I guess I didn't want to really risk it because I've been only studying Finnish for, umm, I've been living here for a year and a half so that's the amount of like I've also studied Finnish. And Finnish is really hard language. [...] They have to evaluate me the way as they evaluate the Finnish as a first language people. It will kind of drag my average down but I kind just have to try to get like others up I guess. (Solada, Alankomaat/Thaimaa, 1. sukupolvi)

Osalle nuorista kuulumisen tunne oli tärkeämpää kuin oman kielitaidon tason mukainen opetus:

Mä oon vapaaehtosesti S2-tunneilla. Mä voisin olla äidinkielenkin tunneilla, mutta mä sanoin vapaaehtosesti, että mä halun noitten muitten ulkomaalaisten kanssa tonne, että mä en oo ainoa ulkomaalainen tossa suomalaisten keskellä, niin sen takii mä halusin tonne, missä on nää mun kaverit, ulkomaalaisia ja tällä lailla. (Deniz, Turkki, 2. sukupolvi)

Deniz on syntynyt Suomessa, mutta kokee kuuluvansa paremmin luokkaan, jossa hän on samanlainen kuin muut, omien sanojensa mukaan "ulkomaalainen". Denizin koulutudentiteetti ja myös hänen toimijuutensa on vahvasti sidoksissa hänen etniseen taustansa. Sekä Turussa että pääkaupunkiseudulla osassa peruskouluista (ja osassa näiden koulujen luokista) maahanmuuttajataustaisten oppilaiden määrä oli varsin suuri. Tällöin sopeutuminen ja kuuluvuuden tunne voi olla helppompaa saavuttaa. Toiselle asteelle siirryttäessä tilanne kuitenkin muuttuu opiskelijoiden hajautuessa laajemmalle. Tämä voi vaikuttaa nuoren valintoihin:

Kukaan mun kavereista ei menny sinne. Ja mä oon sen verran ujo, että mä en halun-

nu ottaa sitä riskiä, että mä en ehkä tutustu kehenkään tän kolmen vuoden aikana lukiossa. (Marjan, Iran, 2. sukupolvi)

Etninen tausta saattoi vaikuttaa myös positiivisesti koulunkäyntiin. Aikaisemmassa tutkimuksessa on tuotu esille, että yhtenä syynä maahanmuuttajataustaisten tyttöjen koulumenestykseen olisi heidän vapaa-ajan viettönsä kotona. Monissa maahanmuuttajaperheissä on tärkeää, että tytöt eivät ole koulun jälkeen kaupungilla, vaan ovat kotona auttamassa äitiä. Näin kertoo myös Majlinda:

No, periaattees koulun jälkeen mä oon enemmän kirjojen ääressä, kun ulkona. Kun meidän kulttuurissa on silleen, että jos käy tosi paljon ulkona ja tällasta, niin voi tulla huono maine, että joo, tää käy täällä ja täällä. Mieluummin mä luen, kun käyn ulkona. (Majlinda, Kosovo, 2. sukupolvi)

Lopuksi

Turvallisesta ja tutusta peruskoulusta toiselle asteelle siirtyminen on iso askel kenelle tahansa. Koulutusvalinnoista neuvotellaan niin kotona, koulussa kuin myös ystävien kanssa. Näissä neuvotteluissa korostuu se, kuinka tyttöjen täytyy sovittaa yhteis-kuopulittuneita ja etnisiä odotuksia, mahdollisuuksia ja esteitä. Jos tyttöjen koulutustavoite on päämäärätietoisesti asetettu ja heillä on niiden tavoittelemiseen tarvittavia resursseja, eivät nämä rajoitteet tai sidokset ole esteenä päämäärien saavuttamiselle ja koulutuspaikoista kilpailemisessa menestymiselle. Sen sijaan ristiriitaisissa tilanteissa nuori voi päätyä tekemään myös haparoivia valintoja tai ulkoapäin rajoitettuja valintoja. Vaikka keskustelut perheen, opettajien ja opinto-ohjaajien kanssa on tarkoitettu helpottamaan koulusiirtymää, ei todellisuus aina tue nuoren omaa toimijuutta. Toisaalta valintaa voivat rajoittaa myös jo pelkät koulujärjestelmän jäykät rakenteet, tai oman osaamisen ja mahdollisuuksien yhteensovittamisen vaikeudet.

Sidoksellinen toimijuus on siis hyvin monitahoista ja koskettaa useimpia nuoria jollain tasolla. Maahanmuuttajataustaisilla tytöillä on sen lisäksi muit erityiskysymyksiä, joihin heidän tulee kiinnittää huomiota omia valintojaan pohtiessaan ja niistä neuvotellessaan lähipiirinsä kanssa. Opinto-ohjaajien ja muiden opettajien tulisi olla tukena tässä prosessissa, tiedostaen sen, että etnistyvä kouluvalinta on iso riski sekä yhteiskunnalle että mikä tärkeintä, yksilölle. Yksi ratkaisu voisi olla vanhempien tukemi-

nen kouluvalinnan aikana: Mitä tarkemmin he tuntevat suomalaisen koulutusjärjestelmän ja luottavat sen toimivuuteen, sen paremmin he voivat myös luottaa siihen, että heidän tyttärensä löytää oman koulutuspolkunsaa ja voi saavuttaa omat päämääränsä.

Lähteet

- Evans, Karen (2002). Taking Control of their Lives? Agency in Young Adult Transitions in England and the New Germany. *Journal of Youth Studies*, 5 (3), 245–269.
- Gunnþórsdóttir, Hermina, Stéphanie Barillé & Markus Meckl (2018). The Education of Students with Immigrant Background in Iceland: Parents' and Teachers' Voices. *Scandinavian Journal of Educational Research*, DOI: 10.1080/00313831.2017.1415966.
- Hegna, Kristinn & Ingrid Smette (2017). Parental influence in educational decisions: young people's perspectives. *British Journal of Sociology of Education*, 38 (8), 1111–1124.
- Houtsonen, Jarmo (1996). Koulutusidentiteetin kulttuurisen rakentumisen ainekset: identiteettien tyypittelyt ja elämäkerralliset teemat. Ari Antikainen & Hannu Huotelin (toim.), *Oppiminen ja elämänhistoria*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 199–216.
- Husso, Marita & Helena Hirvonen (2012). Gendered Agency and Emotions in the Field of Care Work. *Gender, Work & Organization*, 19 (1), 29–51.
- Jyrkämä, Jyrki (2008). Toimijuus, ikäänntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 22 (4), 190–203. Saatavilla: <http://elektra.helsinki.fi/se/g/0784-0039/22/4/toimijuu.pdf>. Luettu 10.9.2018.
- Kalalahti, Mira, Janne Varjo & Markku Jahnukainen (2017). Immigrant-origin Youth and the Determination of Choice for Upper Secondary Education in Finland. *Journal of Youth Studies*. 20 (9), 1242–1262.
- Kalalahti, Mira, Janne Varjo, Tuomas Zacheus, Joel Kivirauma, Marja-Liisa Mäkelä, Minna Saarinen & Markku Jahnukainen (2017). Maahanmuuttajataustaisten nuorten toisen asteen koulutusvalinnat. *Yhteiskuntapolitiikka*, 82 (1), 647–658.
- Kilpi-Jakonen, Elina (2011). Continuation to Upper Secondary Education in Finland: Children of Immigrants and the Majority Compared. *Acta Sociologica*, 54 (1), 77–106.
- Kurki, Tuuli (2008). Sukupuolittuneita ja rodullistettuja koulutusreittejä. Maahanmuuttajataustaiset tytöt siirtymässä toisen asteen koulutuksiin. *Nuorisotutkimus*, 26 (4), 26–51. Saatavilla: <http://elektra.helsinki.fi/oa/0780-0886/2008/4/sukupuol.pdf>. Luettu 7.9.2018.
- Laurén, Jeannette & Sirpa Wrede (2010). Työkäytännöt ja institutionaalinen rasismi – lähihoitajan työ. Sirpa Wrede & Camilla Nordberg (toim.), *Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvisuus*. Helsinki: Helsinki University Press, 172–192.
- Mäkelä, Marja-Liisa & Mira Kalalahti (2018, tulossa). Facing uncertainty yet feeling confident: Teenage migrant girls' agencies in upper-secondary school transitions. *Scandinavian Journal of Educational Research*.
- Novack, Lesley Lazin & David Novack (1996). Being female in the eighties and nineties: Conflicts between new opportunities and traditional expectations among white, middle class, heterosexual college women. *Sex Roles*, 35 (1), 57–78.
- Peltola, Marja (2014). *Kunnollisia perheitä. Maahanmuutto, sukupolvet ja yhteiskunnallinen asema*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Souto, Anne-Mari (2016). Etnistyvät toisen asteen koulutusvalinnat. *Nuorisotutkimus*, 34 (4), 47–59.
- Witte, Nils (2017). Responses to stigmatisation and boundary making: destigmatisation strategies of Turks in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (9), 1425–1443.
- Yoon, Bogum (2012). Junsuk and Junhyuck: Adolescent Immigrants' Educational Journey to Success and Identity Negotiation. *American Educational Research Journal*, 49 (5), 971–1002.